

ALEXA KÁROLY

„... ebben a történet nélküli állapotban...”

LÁNG ZSOLT: BESTIÁRIUM TRANSYLVANIAE - AZ ÉG MADARAI

Ha minden köntörfalazás nélkül kijelentem, hogy az alábbiakban arra kívánok választ és próbálok magyarázatot keresni, hogy Láng Zsolt (1958, Szatmárnémeti – jelenleg abban a városban él, ahol valaha, illetve most a drámaíró öreg Bolyai, Tolnai Lajos, Petelei István, Vári Attila, Sütő András stb.) regénye *miért nem remekmű*, azzal már lényegében jeleztem: a marosvásárhelyi író ötödik könyve kiemelkedően jelentős darabja az újabb erdélyi szépprózának és (természetesen) a napjainkbeli magyar nyelvű elbeszélő irodalomnak általában is. Több mint „figyelemre méltó”, számottevőbb annál, hogy az „ígéretes”, a „további és töretlen bizalmunkra érdemes” jelzőkkel minősítsük, sőt, hadd vessem előre még azon vélekedésemet is, hogy művének azok a vonásai, amelyek megítélésekor esetleges kételyeinknek adhatunk hangot, inkább a választott forma következményei lehetnek – nem az írói ügyetlenség, az esetleges kapkodás vagy kifáradás, netalán az összpontosítás hiánya meg más ilyesféle „alanyi háttérelmek” lenyomatai. (Az persze – az olvasó számára megválaszolhatatlan – kérdés, hogy a formaválasztásnál magának az „anyagnak” a sugallata, nyomakodása volt-e olyan erőszakos, hogy meghatározta az író cselekményvezető kreativitását, meggátolta a jellemformálás közkeletűbb technikáinak érvényesülését stb.)

Felütésként ne a könyv első mondatát olvassuk, hanem az utolsót. „Ott voltak valamennyien, százféle köntösben, unos-untalan ugyanazt ismételve, tekintetükben merő értetlenséggel, mintha egy ismeretlen világból tévedtek volna ebbe az országba, melynek egykor lakói voltak.” Minden szó fontos. „Valamennyien” – nincsenek megszemélyesítve, nem tudhatni meg, hogy kik is (voltak) ők, mert, úgy lehet, személyiségük nincs, nem érdekes vagy nem definiálható. „Ugyanazt” és „ismételve” – mindig ugyanaz történik, s talán nem is a létben, csak a szóban. „Százféle köntösben” – marionettek vagy álarcosbáli szereplők, bábuk és bábok. „Ország”, „eltévedettek”, „lakók” – nincs haza, nincs történelmi otthon. S mindez múlt időben. Minden szó fontos, de minden szónál fontosabb magának a mondatnak a zenéje. Adagio – de mögötte, alatta: strepitoso. Csöndes, lassú dallamív, de mögötte, alatta (az írói szövegben és a mi olvasói élményeinkben) a pokol démoni zajgása.

Láng Zsolt *olyan történelmi regényt* akart (és tudott) írni, amelyről *nem dönthető el, hogy mikor játszódik*. Nem dönthető el – s bár ez léha paradoxonnak tűnhetik –, csak tudható: mindig. Azon a tájon legalábbis. Némileg szépelgő metaforikával élve, odaszorította a fülét ahhoz a kagylóhoz, amit úgy nevezünk: Erdély. Csöndes moraj és harsány némaság. Miről vall a felszín, és miről hallgat oly beszédesen a mélység? Ezt akarja megfejtetni ez az ódon cím mögé húzódó könyv, ezt, amiről ott oly sokan és oly sokszor beszéltek, hol vallomásos lázzal, hol a melankólia szikár szófűzésével. Börtönben és udvarházak írószobáiban, kibujdosva vagy a vígságos mindennapok megcsöndesült magányos estéin.

„Azon, hogy van erdélyi arculat és jelleg, sohasem lehetett vitatkozni.” A mondat Hamvas Bélától való, a magyarság táji géniuszeit bemutató könyvéből. Ennek az *erdélyi önazonosság-keresésnek* legújabb fejleménye Láng Zsolt könyve – az egyéni alkotóképesség és vállalás, valamint a helyi emlékező és történelemfaggató tradíció gondolkodás- és beszédmintáihoz való igazodás nagyon rokonszenves, nagyon elgondolkodtató szuverén szövegvilága.

A szuverenitást föltétlenül hangsúllyal kell kimondani Láng könyvéről szólva. Tudniillik egy olyan hagyományréteghez nyúlunk vissza merészen, amelyről azt hitette el velünk az utóbbi néhány évtized erdélyi elbeszélő irodalma, hogy nem aktuális, hogy nem tud választ adni arra, ami ott történik a XX. század második felében. Aki írni tudott és mert, annak számára a – mesélő, illetve a vizionárius – allegorikusságon kívül aligha kínálkozott más forma és világnézet. Ugyanis maga az erdélyi história legtébbolytabb és legvéresebb pillanataival sem jelképezhette azt az emberi-nyelvi kiszolgáltatottságot, azt a reménytelenül befejezettnek mutatkozó állapotot, amely az 1970–80-as

évek erdélyi magyar közviszonyait jellemezte. (S amely a második nagy háborút lezáró mérsárlásokban lelte föl önnön ihletforrását, fekete arccal emlékezve 1848–49 hasonló eseteire.) Láng Zsolt visszapillantott a *Tornyot választok*, a *Lócsiszár* és a *Vendégség* „mögé”, az *Agancsbozót*on, a *Seregen*, sőt a *Sinistra-körzeten* is túlra, s nem elégítette ki a *Vizaknai csaták*-féle („leletfeltáró”) művészi tematizálás sem. Se a lefordítható képes beszéd, se a rekonstrukció szándéka. „Marad” *maga a história*, beszéljen önmagáról. Ahogy Szilágyi István hagyta a *Kő hull apadó kútba* című regényében, s ahogy Kemény Zsigmond a *Zord időkben*. Vagy Szabó T. Attila *Szótörténeti Tárának* magiszteriális köteteiben. S idevehetünk még egy partiumi író, Arany Jánost, a *Toldi szerelme* szerzőjét, aki utolsó nagy munkájában az aggályos pontossággal „kiabrázolt” történelmi kulisszák között úgy vezeti a cselekményt, úgy mozgatja alakjait, hogy a história teljes céltalanságáról, azaz minden emberi törekvés, érzelm, álom értelmetlenségéről tegyen vallomást.

A történelmi beszámoló – legyen az regény, diárium, memoár –, még ha elemző tónusú is, mindig az önigazolás alkalma. Erdélyben különösképpen. Ott, ahol az idő megragadása, a historizmus szinte megszállottságig fajuló rögeszme századok óta. Megörökíteni a magam igazát, noha tudom, hogy sokféle igazság van, az enyém is időleges, részérvényű, és ha úgy hozza a sora, magam is megtagadom. Kemény Zsigmond a *Zord időkben* 1541-et jelöli meg azon évnek, amely modellálható pontossággal képes bemutatni az erdélyi história kelepces voltát, kiszolgáltatottságát, a nemzeti stratégia lehetetlenségét (ennek politikai és morális következményeit), az erdélyi létezés egzisztenciális reménytelenségét. A maga is tébolyba hulló (menekülő?), önsorsában százados családi-történelmi emlékeket görgető író azt az évet választja a tévelygés, a fatalizmus, a vérontó démonikusság regényes ábrázolásához, amikor országának sorsa még nem látszott eldőlni véglegesen. Noha, tudjuk, már korábban meghatározódott – Bizánc közelségétől és attól, hogy a Nyugat felé elzárta önmagát. Ennek az országnak a geográfiai zártsága csak fülledtséget eredményezett, védelmet soha nem jelentett. A lélekre vonatkoztatva ez: az erdélyi ember sokszor zárul be saját rögeszméibe, s gyakran fogja rá pótcselekvéseire azt, hogy önkifejezés.

Hamvas Bélánál senki sem beszélt megértőbb hűvösséggel és ridegebb elfogódottsággal Erdély történelmi meghatározottságáról, s nem véletlen, hogy ő is Keményre hivatkozik. (Nota bene – feleségét Kemény Katalinnak hívják.) Archaikusság, merevség, mélység, sejtelem, homály – ezek a vezérszavai. „Minden alatt, ami látható, van valami mélyebb, ami a felszínnel legalább egyenértékű, de azzal szemben áll.” „Erdély nem provincia, hanem a magas civilizáció és a vadember feszültsége.” „Mindig valami meg nem oldható összeütközésről van szó, ami a háttérben marad, és mintha a szavak, amelyek a drámát leírják, a magot meg sem érintenék, csak távolból utalnak rá, sőt, mintha el is fednék és mintha énekelnének, mialatt valakinek életét darabokra török.” S hosszan – álmélkodva – beszél ez a felföldi német gyökérzetű magyar író az erdélyiek történelmi és mindennapi modus vivendijéről (intrika, kettős vélemény, alkuhajlam, árulás és árulkodás), amely csak kívülről nézve minősíthető etikátlanságnak, s talán még az sem fedi teljesen az igazságot, ha azt mondjuk: a megmaradást célzó stratégia...

Palinódia ez a könyv – visszaéneklés. Egyszerre „azért” és „annak ellenére”, hogy Láng Zsolt egy igen különös történelmi terepet választott elbeszélésének, ahol *a maga hangján szólalhat meg az erdélyi história*. S beszélhet arról, hogy itt soha nincs a társas életet rendben tartó hatalom, minden hatalom csak időleges és részleges, önösségtől sem ment és általában bűnben fogant, a harcoknak és vállalkozásoknak csak önkörükben van jelentésük, ritka az igazi, merész, de megfontolt, az egész ország sorsára tekintő és azt vállaló személyes föllépés, nemzet ugyan – talán – van (de hányféle!), ám a nemzetnek nincs politikai egzisztenciája, mindig történik valami, többnyire valami borzalmasság (háttérben a szépség, a béke, a szabadság illanó árnyai), de még sincs történelem. Mert igazából nem létezhet olyasmi, aminek nincs értelme és nincs iránya. Ami mozdulatlan. Erdélyben – erre tanít Apor Péter és Bethlen Miklós, Bethlen Kata és ifjabb Teleki Mihály, Rettegi György és Hermányi Dienes, Jósika és Kemény – *az idő áll*.

Ennek az új Bestiáriumnak nagy írói leleménye az, hogy *egy imaginárius történet magjába* húzza bele a sok száz éves erdélyi történelmet. Élvezetesen áttekinthetetlen, a tényisztelő történészeket bizonyára zavarba ejtő, s talán irritáló módon. Személy- és helynevekkel jelzett *bizarr történelmi tér* a regényvilág. A megnevezések szintjén minden olyan, mintha igaz volna, ám itt a helyesírás hibázik következetesen, ott a keresztnév hiánya kuszál bele emlékeinkbe, amott a vélelmezhető évszámmal akad gond, másutt a név és az előttünk végbemenő tett nem fedi az évkönyvekben följegyzetteket. Pázmány valóban azt mondta, de nem akkor és nem Pázmánnak hívták; Váradot tényleg bevette a török, de nem akkor (mikor?) és úgy; Barcsai Ákos valóban

létezett, ám ő fejedelem volt, nem követ; akadt Zsigmond nevű fejedelem, de őt nem mérgezték meg; akit megmérgezték, az ugyan István volt, de nem ez az István, akiről nem tudjuk, Báthori vagy Bocskai; ha valaki ifjan a „léha (?) Izabella királyné” udvari papja volt, akkor – mondjuk – Bethlen Gábor idejében... Csere Jánost valóban le akarta dobni az ingerült nagyúr a gyulafehérvári toronyból, de ki ez a Cserei János, akit itt le is dobni; Kata Szidónia keresztnevű úrasszonyt valóban számon tart az erdélyi művelődéstörténet, viszont ő korántsem volt fejedelmi özvegy; Szentpál azonos-e vajon Kerelőszentpállal, ahol annak idején a betörő Bekes Gáspár, aki vajh' azonos volna itt Balthazar gróffal... és a Rákóczi név ugyan kit takar, a bölcs Zsigmondot, a vagyonyűjtő öreg Györgyöt, ennek hebrencs fiát, a kevésbé körültekintő, de vagyonosságában okkal bízó első Ferencet vagy magát a nagyságos fejedelmet; mi az, hogy az ország egyik végén Fogaras, a másikon csak ilyen szimplán: Keleti Bércek; ha György püspök esetleg azonos Fráter Györggyel, akkor kit tisztelhetünk Ferencben, a székelyek prófétájában... És így tovább meg tovább. A tulajdonnevek nem egyedi jelölők, hanem hívószavak, helytől és időtől függetlenül jelképek, sugalmazó eszközei az elbeszélésnek, részesei annak a jelkép- és emblémahálónak, amely az álló időt „reprezentáló” cselekményhiányt poetizálja.

Ha valamit – érdembeli zavarforrást – fel lehet róni ennek a regénynek (s emiatt nem ítélni – mondjuk – a *Kő hull apadó kútba* szintű remekelésnek), az az, hogy az író nem volt eléggé radikális a folyamatos cselekmény, valamiféle „célratörő” mozgássor elvetésében. Hogy nem merte rábízni magát azokra a jelképekre, amelyek a maguk mitikus mozdulatlanságával valóban és egyértelműen megfosztották volna a szövegvilágot mindennemű mozgás, haladványosság illúziójától. Egy igencsak vérszegény „szerelmi szál” okoz zavart, s eredményez kissé kényszeredett, melodramatikus zárójelenetet. S ugyanakkor ennek a szálnak kell hordoznia bizonyos ars poetica-szerű elemeket is – a szerzői alanyiség dilemmáinak vallomásos-esszéisztikus futamait. (Az egyik szereplő úgy jelenítődik meg, mint az egész regénymese és regényvízió kitalálója, aki maga is szereplővé válik, teremtőből kreatúrává: „A maga kreálta história nemcsak a balsorsnak kiszemelt népet csalta kelepcebe, hanem őt magát is messzire sodorta céljától.” A cél nem elég világos, legfeljebb sejdíthető, a személyiség és auktorialitás egymásba csúsztatása kicsit naivnak, az 1980-as évekre emlékeztetőnek mutatkozik.)

Az író ábrázolási-szövegszervezési tudatosságára azért érdemes legalább utalni, mert nemcsak fölkészültségét jelzi, hanem érzékenységének és bölcsességének is szép tanúsítványa. A könyv bevezetőjében és a vége táján találjuk az idevonatkozatható utalások zömét, amelyek a történetmondás lehetőségéről és lehetetlenségéről beszélnek, s megjelölik Láng Zsolt személyes poétikai döntéseinek irányát. „... észrevétlenül belekerültem egy múltbeli történet rekonstruálásába...”, kezdi, majd ide futtatja ki meditációját: „A képzeletbeli dolgok tetszőlegesen szaporíthatók, hiszen mindig kirakható egy eddig sohasem látott teremtmény. Ám ezek, amikor világra jönnek, holt lények, és életre csupán akkor kelnek, ha hihető történetek színpadára állíthatnak.” A „teremtmény” szó persze „allegóriagyánús”: jelenetheti magát a műalkotást is, noha itt konkrétan a bestiáriumok címszavairól van szó. (Egy kissé önkényesnek mondható a „bestiárium” műfajának az olyasféle értelmezése, mely szerint a regényműfajnak közvetlen előzménye volna – bizony klasszikusan középkori traktátusforma ez, tudományosság és mese, realitás és hiedelem, obszerváció és moralitás keverése.) Érdemes fölfigyelnünk az egyik ideillő mondat sajátos szövegalkotására: „A letűnt idők természetrajza a valóság és valóságként megjelenített álom különös keveréke.” A később kikerekedő mű ismeretében mondhatjuk, hogy okkal használja az író a „természetrajz” szót a kézreesebb „világa”, „történelme”, „mindennapjai” stb. helyett.

S itt térjünk vissza az „álló idő” képzetéhez mint történetírói állásponthez – és regényközeghez. „Állni látszott az idő...”; „Mintha... megállna a földi idő...”; „... röpké pillanattá zsugorodik össze a leghosszabb földi történet is...” Mit is jelent ez a metaforikus kijelentés, hogy „az idő áll”? Azt mindenekelőtt – s ez a könyv formáját meghatározó ötlet forrása is egyben –, hogy a *historia vegetáció*. Határolatlan rezervátum. Humán történelem helyett naturhistória – bestiárium- és emblémagyűjtemény. A csoda része a mindennapi életnek – a természet fantázia szülte, álom alkotta teremtményei egyenrangúak mindazokkal a „látványelemekkel”, amelyeket közkeletű szóval valóságosoknak szoktunk nevezni. Jelenti azt, hogy a cselekményes szövegépítés képsorozattá kénytelen változni. Jelenti azt is, hogy mivel az életsoroknak nincs időbeli meghatározottságuk, nem válhatnak sorsokká. Nem létezhetnek egzisztenciák, mert hiányzik az elemi szocializáltság. Az emberi alakok árnyakká üresednek és élesednek. A beszéd nem a kapcsolattartás módja, hanem az egyéni varázserő záloga, amely rendre hamisnak bizonyul. Mivel

nincs emlékezet, az amnéziás tudat torz látványokkal, csodalényekkel, csökkent mondatokkal, megvilágítónak képzelgett ősmesékkal telítődik. Elpusztított és pusztító. („Az emberek homályos dolgokat látnak, arra sem emlékeznek, apjuk, anyjuk mire tanította őket... Ez okból az emberek között veszekedések, csetepaték, háborúskodások törnek ki, otromba mód felindulnak, gyalázatosan öldöklük egymást.”)

Idő helyett tehát az eltorzult, a mitizált tér, a jelképek erdeje. Láng Zsolt regénye a szimbolikus tárgyakat és képeket onnan választja, ahonnan a regénykulisszák legfontosabbjait, a XVI–XVII. század fordulójáról. A Bethlen Gábor előtti kor mentalitása szervezi ide a képeket. A manierizmus kora, az „Ez világ mint egy kert, kit kőeső elvert” Rimay-féle életérzete, az emblémák kora, amikor talányos képek járták a világot, magyarázatot keresve. „A világ mint labirintus” juthat eszünkbe, egy elhíresült szakmű címe, amikor az író tollát a labirintus szóra látjuk ráfordulni. Az élet köd és pára, az élet színhelye mélybe húzó lápvidék, létünk mint a csigáé, hátunkon a házunk. Életünk a szüntelen eltévedés és helyben járás (sorra olvasunk ilyesféle mondatokat: „egy ideig még szédülten bolyongtak”) és a pokolraszállás. A démonok légióinak megismerése és az alvilág megtapasztalása itt a földön, mert az Apokalipszis úgy az idők teljessége, hogy egyben a vége is. És itt vannak a borzalmak: az ember megnyúzásának precíz mozdulatsora, az apa levágott fejét szoptató szűzies emlő, a lekvárba főzött csecsemő, a föld alatti valahai emberek nedvedző üreggel valahai szemük helyén, s itt vannak a madarak. *Ennek* a bestiáriumnak a névadói. Egyszerre dekorációk és emberi sorsunk részesei, ahelyett, hogy (mint a régi és „normális” mítoszokban) az eget kötnék össze a földdel – varangymadár és emberarcú papagáj, ugató gyurgyalag és (talán nem egészen közjük illően) a pelikán. S íme egy emblematikus mondat: „... a csendmadárnál nincs kitartóbb énekes.”

S persze nemcsak a manierizmus kínálkozik föl, hanem minden olyan kor, amelynek tudomása volt a démonokról a történelemben és az emberi életben. A *középkor* csúsztatta ide a bestiárium műfaját, kényszeríti említeni Tar Lőrincet, a legendás pokoljárót, s a hispán középkor ajándéka az Őrült Johanna alakja, aki itt mint a megmérgezett (de teljesen meg nem haló) fejedelem felesége buzdítja nemzésre férje aszalódó és bűzhödő tetemét. Leíródik a *romantika* szó is egy festő említése kapcsán, akinek ősei itt, ebben a nyelvi erőterben lézengenek és pusztulnak. S a festészet formaemlékeinek beszivárgása ebbe a szótelevénybe több mint nyilvánvaló. Hiszen ahol az idő tudata megszűnik, és ezzel együtt természetesen az idő is, nincs cselekmény, csak állapot, ahol a kistörténetek *foltok* egy látomásos tablón. Itt a vámos Rousseau-tól mered ránk egy démonikus szempár, ott egy *szecessziós* ábrázolat vall szépség és halál szükségszerű összekapcsolódásáról, amott Tiepolo nevét látjuk leírva, a XVIII. századi Velencére (is) utalva, ahol és amikor a karneváli színkavargás és mámor arra szolgált, hogy elterelje a figyelmet a lagúnák városának dögszagáról. A könyv első számú „látványtervezője” azonban minden bizonnyal Caspar David Friedrich, aki talán a legtöbbet tudta a túlvilágról a német romantikában. Fény és sötétség kettőssége az a világmagyarázó észlelet, amelynél egyszerűbb, megrendítőbb és pontosabb nincsen, s ennél állapotodik meg Láng Zsolt „romantikusan” tudatos történelmi tébolya is. S a kettő közötti átmenetek... A szürkeség árnyalatai, amelyek éppúgy lehetnek fagylyalóan pusztulást lehelők, mint ama melegség kifejezői, amit valamikor egy kitűnő (Partiumból való) stilsztánk, Horváth János így öntött szóba: „borulatos ragyogvány”.

„A fény Isten kegyelme”, írja le ez a könyv, újfent és sokadszorra. Nem tanácsként és nem is életprogramként. Mondatként csupán, mert ez a dolga. És éppen ezért... (*Jelenkor*, 1997)